

## Arboe Rasmussen-sagen i årene 1916-20

Af Karsten Hermansen

### Indledning

Den 9. maj 1916 faldt Højesteretsdommen i den Arboe Rasmussenske sag<sup>1</sup>. Pastor Niels Peter Arboe Rasmussen (1866-1944) frifandtes for straf, mens spørgsmålet om hans egnethed som præst i den danske folkekirke ikke fandt nogen afgørelse: »Højesteret finder det nu ikke nødvendigt at træffe en Afgørelse af dette Spørgsmaal, idet nærværende Sag alene drejer sig om, hvorvidt Tiltalte er strafskyldig«<sup>2</sup>.

Dommen udløste en voldsom debat i det danske kirkeliv. Diskussionen gik på, hvorvidt man skulle opfatte dommen som en anerkendelse af Arboe Rasmussen som præst i folkekirken eller som et udtryk for den dømmende magts manglende stillingtagen til den liberale teologis plads i folkekirken (altså at sagen indtil videre var uafgjort). Den førstnævnte fløj bekendte sig til den »tålsomme folkekirke«<sup>3</sup> (kunne også kaldes den rummelige folkekirke) og bestod af den politiske venstrefløj, samt kirkens radikale (og liberale) folk. Den anden var den kirkeligt konservative fløj, som befandt sig såvel kirkeligt som politisk på den højre side af midten.

Årsagen til hele sagen var, at pastor Arboe Rasmussen, som siden 1897 havde været sognepræst i Skibsted og Lyngby menigheder i Himmerland, i 1902 havde skrevet en artikel i *Teologisk Tidsskrift*, hvor han havde stillet sig kritisk overfor jomfrufødslen<sup>4</sup>. Hermed havde han vist sig som en fuldtro discipel af den tyske teolog Adolf Harnack<sup>5</sup>. I øjeblikket vakte hans artikel kun ringe interesse, men 3. december 1910 holdt Arboe Rasmussen et foredrag i Studenterforeningen om »Dogmekirken – og Vejen frem«, hvor han talte om den »store Kirke, Folkekirke, i Evangeliets Stil, med det høje Loft og de vide Vægge«<sup>6</sup>. Herefter kom der fuld gang i diskussionen om denne kætterske præsts forbliven i folkekirken. I 1911 besluttede man inden for kirken, at undersøge Arboe Rasmussens opfattelse af dogmerne, men biskop Poulsen i Viborg erklærede efter nogen vaklen, at Arboe Rasmussen endnu stod på folkekirkens grund og at sagen kunne stilles i bero. I 1913 blev Vålse sognekald på Falster ledigt. Arboe Rasmussen søgte, da det på grund af hans holdninger var det eneste embede han kunne håbe på at få, som lå nærmere København og Stenløse, hvor hans nære ven og trofaste støtte i

kampen for den liberale teologis plads i folkekirken, Morten Pontoppidan var sognepræst. Han blev indstillet af menighedsrådet, men Lolland-Falsters biskop Wegener nægtede at give kollats, hvorfor Arboe Rasmussen ikke kunne få stillingen. Regeringen ønskede imidlertid at fastslå den »tålsomme folkekirke« og ønskede den liberale præst indsat i embedet. Seks af landets syv biskopper enedes om at svare igen med et sagsanlæg, som tog sit udgangspunkt i, at Arboe Rasmussen var kommet i afgørende strid med de pligter, som påhvilede ham som præst i folkekirken på grundlag af Danske Lovs 2-4-6 og præsteløftet af 27/8-1870. Disse pligter var kort fortalt, at han som præst i ord og gerning skulle forkynde og følge Guds ord, de hellige symboler og den Augsburgske Bekendelse. Sagen gik gennem provsteretten, hvor Arboe Rasmussen frifandtes, videre til landemoderetten, hvor han dømtes, og endte tilsidst i Højesteret, hvor han, som nævnt ovenfor, frikendtes for straf, da han betragtedes som værende i god tro om sin stilling i folkekirken. Eftersom sagen var anlagt som straffesag, blev der kun taget stilling til dette spørgsmål og derfor fik man ikke Højesterets vurdering af Arboe Rasmussens »lære« – til den kirkelige højrefløjs store fortrydelse. Wegener nægtede fortsat at give kollats og derfor vedtog Rigsdagen i det efterfølgende forår en særlov, som placerede Vålse sognekald under ministeriets tilsyn så længe Wegener var biskop og Arboe Rasmussen var sognepræst i Vålse (9/3-1917)<sup>7</sup>.

Med Højesterets dom og særlovens vedtagelse, begyndte sagen at finde sin afslutning. Eftersom det er denne afslutning, der har interesse i nærværende fremstilling, vil forhold før og under dommen i 1916 kun blive berørt i det omfang de har betydning for den efterfølgende situation.

Det er i det følgende hensigten at undersøge, hvem der vandt Arboe Rasmussen-sagen, da den havde principiel betydning for den strid, som fandt sted i folkekirken. Striden handlede om folkekirkens bredde: skulle der være én læreopfattelse eller skulle der være plads til mange varianter? En bred folkekirke ville kunne tolerere præster, som stod for mere ekstreme og utraditionelle trosopfattelser. Det var et perspektiv, der fra den »tålsomme« fløj opfattedes som en sikring af den danske folkekirke, medens den konservativt-kirkelige fløj så folkekirkens snarlige opløsning heri. Var der overhovedet nogen, som havde fordel af, at kirken var splittet i dette spørgsmål? I bekræftende fald: hvad havde man da opnået?

Det særlige ved sagen var, at staten blandede sig, hvorved en politisk dimension kom til syne ved siden af den religiøse. At disse to aspekter

hang tæt sammen, ses af den debat, som førtes i aviser og tidsskrifter samt i Rigsdagens forhandlinger om et Vålse-lovforslag i 1916 og 1917.

Vægten vil i det følgende blive lagt på det verdslige, dvs. det politiske aspekt og der vil blive argumenteret for, at dét var det afgørende for »løsningen« af Arboe Rasmussen-sagen. Dette indebærer, at sagen ses på en ny måde i forhold til tidligere fremstillinger, hvor vægten i højere grad har været lagt på det religiøse aspekt.

### Litteratur og kilder

I 1953 udkom P. G. Lindhardts bog *Morten Pontoppidan II. 1894-1931*. Heri giver Lindhardt en meget grundig fremstilling af hele Arboe Rasmussen-sagen set fra en Morten Pontoppidan-synsvinkel. Morten Pontoppidan var en grundtvigianer, som var blevet delvis tilhænger af den bibel-og dogme-kritiske liberale teologi. Han var en dygtig polemiker i den kirkelige debat og forsvarede altid upopulære personer og standpunkter. Således også Arboe Rasmussen<sup>8</sup>. Denne synsvinkel gør, at sagen får en drejning i retning af det kirkelige og kristeligt-religiøse aspekt, hvorfra Morten Pontoppidan forsøgte at påvirke sagens gang. Det politiske aspekt får derved en lidt mindre fremtrædende placering hos Lindhardt. Sat på spidsen kan man sige, at det politiske hovedsageligt er med til at »binde« begivenhederne i det kirkelige liv kronologisk og forklaringsmæssigt sammen. Lindhardt konkluderer, at den liberale teologi og den »tålsomme folkekirkes« ret ikke blev fastslået ved Højesteretsdommen i 1916 og ved den efterfølgende særlov i 1917, men at Arboe Rasmussen forblev en undtagelse fra reglen -altså et særtilfælde<sup>9</sup>. Igennem hele fremstillingen hersker der imidlertid ingen tvivl om, at Lindhardt føler medlidenhed med Arboe Rasmussen, hvilket særlig tydeligt kommer til udtryk, da han fortæller om Arboe Rasmussens afrejse fra Vålse sogn i 1920<sup>10</sup>.

I årene efter *Morten Pontoppidan II. 1894-1931*, udkom der en række bøger af Lindhardt, som behandlede den samme periode. Der er ikke tale om ny forskning i sagen, men udelukkende tekster, som ligger meget tæt på Morten Pontoppidan-bogen fra 1953. Det var bl.a. den lille populære bog *En dansk sognepræst, Morten Pontoppidan* (1954), som var en kortfattet sammenskrivning af biografien: den førnævnte fra 1953 og *Morten Pontoppidan I. 1851-1893* fra 1950, *Kirken i går og i dag* (1955) om nyere tids danske kirkehistorie og *Den danske kirkes historie* (bind 8. Tiden 1901-1965) fra 1966. I det sidstnævnte værk udviklede Lindhardt sin konklusion en smule, idet han skrev, at den »tålsom-

me folkekirke« i 1920 stadig ikke var en formel realitet, men den liberale teologi havde spredt sig ind i andre kirkelige retninger. Det politiske aspekt er forholdsvis bedre repræsenteret og mere fremhævet i dette værk end tidligere, hvilket skyldes det bredere kirkehistoriske sigte i modsætning til Morten Pontoppidan-biografien.

Arboe Rasmussen-sagen er ikke gået helt upåtalte hen af andre forfattere. Således har professor N. H. Søb i *Dansk Teologi siden 1900* (1965) kort og klart fastslået, at sagen teologisk set viste, at »radikal teologi havde ringe grobund i datidens Danmark« og at sagen i øvrigt mest havde kirkeretslig betydning<sup>11</sup>.

I bogen *Lolland-Falsters Stift i 150 år* (1955) får man biskop Wegeners version af sagen. S. Klitgaard Sørensen beskriver sagen i et biografisk afsnit om Wegener. Klitgaard Sørensen finder Wegeners fremstilling af forløbet for klar og redelig, trods hans tætte involvering i sagen<sup>12</sup>. Klitgaard Sørensen betoner den fiasko som Vålse blev for Arboe Rasmussen (og Arboe Rasmussen for Vålse). Det politiske element nedtones stærkt, hvorved sagens todelte forløb (indtil særloven i 1917; og til Arboe Rasmussens afgang i 1920) forsvinder og eneste klimaks kommer derved i 1920, da Arboe Rasmussen får sin afsked. Det klart væsentligste i Klitgaard Sørensens fremstilling er understregningen af Højesterets absolut intetsigende dom: »Man var altså egentlig lige vidt ...«<sup>13</sup>.

Det modsatte syn har Hal Koch i *Danmarks kirke gennem tiderne* (1949/1967). Han konkluderer, at Arboe Rasmussen frikendtes ved dommen i 1916 og skriver, at »man må vel i praksis sige, at den »tålsomme folkekirke« har sejret. Man har inden for nogenlunde rimelige grænser lærefrihed som præst. Menigheden er jo til gengæld ikke bundet til præsten, således at der ikke øves overlast mod nogen<sup>14</sup>. Årsagen til, at opfattelsen af den »tålsomme« sejr ikke kunne bekæmpes fra konservativ side, var – ifølge Koch – at den liberale teologi havde spredt sig ind i deres egne rækker. Det sidste er i fuld overensstemmelse med Lindhardts vurdering, men det giver jo ingen lovmæssig anerkendelse af den »tålsomme folkekirke« omkring 1920. Derfor kan man sige, at Kochs opfattelse er begrundet i et langstrakt perspektiv, som ser sagen som et led i en reel anerkendelse gennem tiden, fremfor en juridisk/lovmæssig accept.

Tilsvarende opfattelse har Martin Schwarz Lausten i *Danmarks kirkehistorie* fra 1987, hvor han uhyre kortfattet giver sin version af Arboe Rasmussen-sagen og uden nogen argumentation bemærker, at tanken om den »tålsomme folkekirke« sejrede<sup>15</sup>.

Det er væsentligt at bemærke, at bortset fra Lindhardt, så har alle, der

har beskæftiget sig med sagen, set den i det lange perspektiv og dermed nedtonet den konflikt både religiøs og politisk, som fandt sted, mens sagen stod på.

Kildegrundlaget i Arboe Rasmussen-sagen er ganske omfattende. Sagen havde et meget langstrakt forløb, hvilket resulterede i, at de forskellige holdninger til sagen stort set endte med at samle sig om et ja eller nej til den »tålsomme folkekirke«. Som det allerede er fremgået, beskæftiger denne fremstilling sig med sagens resultat eller med andre ord: hvem vandt Arboe Rasmussen-sagen? Kirkeministeriets akter i sagen<sup>16</sup> samt *Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen med Bilag*<sup>17</sup> giver en fyldestgørende oversigt over de teologiske overvejelser frem til dommen i 1916.

*Rigsdagstidende* er en stor og væsentlig primærkilde i forbindelse med den lov, som gennemføres, så Arboe Rasmussen kan blive sognepræst i Vålse sogn uden biskop Wegeners kollats<sup>18</sup>. Desuden findes der tidsskrifts- og avisartikler i rigt omfang til belysning af sagens problemer. Debatten løber fra 1910 (efter foredraget »Dogmekirken – og Væjen frem«) og kulminerer efter dommen i 1916. I 1917 er debatten væsentligt aftaget<sup>19</sup>. Aviserne bidrager også til debatten. Det er karakteristisk, at sagen altid er forsidestof i *Kristeligt Dagblad*<sup>20</sup>. Private breve, dagbøger og selvbiografier/erindringsbøger kan bidrage med oplysninger i sagen. Blandt brevene kan nævnes Arboe Rasmussens breve til Morten Pontoppidan<sup>21</sup>.

C. Th. Zahles dagbøger er udgivet af Tage Kaarsted og både biskop Wegener og Morten Pontoppidan har udgivet deres erindringer.

### *9. maj 1916: Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-sagen*

»De i den indankede Dom ommeldte Udtalelser af Tiltalte er tildels uklare, og Tiltalte har for Provsteretten samt i en for Højesteret fremlagt Skrivelse til Defensor nærmere forklaret og suppleret Udtalelserne paa væsentlige Punkter. Der er derhos for Højesteret fremlagt en Række Erklæringer fra Landets Biskopper samt fra Professorer og Præster, hvor- efter Spørgsmaalet om, hvorvidt Tiltalte ved sine Udtalelser er kommet i afgørende Strid med Folkekirkens Lære, er Genstand for forskellig Bedømmelse. Højesteret finder det nu ikke nødvendigt at træffe en Afgørelse af dette Spørgsmaal, idet nærværende Sag alene drejer sig om, hvorvidt Tiltalte er straffskyldig. Da han nemlig efter det Foreliggende maa antages at have været i begrundet god Tro med Hensyn til sin Berettigelse til at fremkomme med Udtalelserne, vil han som Følge heraf

være at frifinde, hvorhos Aktionens Omkostninger bliver at udrede af det Offentlige. Thi kendes for Ret: Sognepræst Niels Peter Arboe Rasmussen bør for Aktors Tiltale i denne Sag fri at være. Aktionens Omkostninger ... udredes af det Offentlige«<sup>22</sup>.

Sådan lød dommen. Spørgsmålet var nu, hvorvidt afgørelsen talte til den kirkelige højre- eller venstre-fløjs fordel.

På den kirkelige højrefløj befandt sig, blandt andre, tidsskriftet *Kirken og Hjemmet*, hvis redaktør – H. Lützhøft – konstaterede, at »Højesteret har ikke frifundet ham for at være i afgørende Strid med Folkekirkens Lære – det har man ladet uafgjort –, men man har frifundet ham for at være strafskyldig. Hvilket er noget ganske andet«<sup>23</sup>. Lærespørgsmålet og Arboe Rasmussens fortsatte virke i folkekirken måtte afgøres af kirkestyrelsen. F. R. Nielsen skrev senere – ligeledes i *Kirken og Hjemmet* – at Højesterets dom i den Arboe Rasmussenske sag var, at selve samfundet var demoraliseret, eftersom man i dommen kunne skrive, at Arboe Rasmussen var i begrundet god tro<sup>24</sup>. I *Den Indre Missions Tidende* mistænkte Chr. Sørensen Arboe Rasmussen for at have bortforklaret eller udglattet sine radikale standpunkter, hvorfor der ville være god mening i at offentliggøre den skrivelse som Arboe Rasmussen havde givet defensor Liebe (skrivelsen uddybede Arboe Rasmussens udtalelser). Samtidig undrede det ikke Sørensen, at man kunne få en højst forskellig bedømmelse af Arboe Rasmussens lære, når man på den ene side spurgte landets biskopper og på den anden side allierede sig med folk som professorerne Jacobsen og Buhl, samt pastor Krarup i Sorø. Sørensen kunne ikke se nogen mening i at spørge disse sagkyndige indenfor teologien: »Det er jo da ikke efter Professorers og Præsters Anskuelser, men efter den hellige Skrift og Kirkens Bekendelse, at »Folkekirkens Lære« skal bedømmes<sup>25</sup>. Endelig opfordrede Sørensen meget kraftigt til, at kilde-materialet måtte blive lagt frem, så man kunne se, hvad det var, der havde frikendt Arboe Rasmussen, hvilket også skete, da Kirkeministeriet kort tid efter udgav Højesteretsdommen. I *Tiden. Ugeblad for Politik og folkelig Oplysning* skrev L. J. Laursen, at »Biskopperne har tabt deres anlagte Strafferetssag. Men A.-R. har ikke vundet nogen Sejr for sin Lære. Han blev vel fri for Straf, men slap ikke for at blive noget forpjuksket«<sup>26</sup>. Laursen var ikke helt fastlåst på den kirkelige højrefløj, men valgte en slags midterkurs, eftersom han senere på sommeren i 1916 skrev, at biskopperne bar ansvaret for den eksisterende situation. De havde jo haft mulighed for at suspendere Arboe Rasmussen, men havde ikke benyttet denne mulighed<sup>27</sup>.

Henry Ussing skrev i *Kirkeligt Landsforbund*, at Arboe Rasmussens

dom ved Højesteret i hovedsagen var en afvisning af hele sagen, hvad det indholdsmæssige angik. Sagen stod altså på fuldstændig samme standpunkt som før sagsanlægget. Det var altså ikke hos Højesteret man skulle søge afgørelsen af lærespørgsmål i den danske folkekirke<sup>28</sup>.

Som en skarp kontrast til den ovenstående opfattelse kunne man samtidigt følge den »tålsomme folkekirkes« sejrsgang i *Højskolebladet. Tidende for Folkeoplysning*. Anders Vedel skrev begejstret om dommen: »Den har styrket den rummelige og tålsomme karakter, vor folkekirke i tidernes løb mere og mere har fået ... Pastor Arboe Rasmussen vil nu få sit embede. Ingen har mere nogen ret til at forholde ham det«<sup>29</sup>. Morten Larsen opfattede dommen som en ret til forkyndelsesfrihed i folkekirken og biskopperne måtte rette sig derefter, hvis de fortsat ønskede at sidde i deres embeder<sup>30</sup>.

I *Vort Samfund. Dansk Menighedsblad* skrev Bertel Bjerre om sin specielle glæde ved dommen. Den skyldtes ikke en positiv holdning overfor den »tålsomme folkekirke«, men derimod, at der med dommen var givet forkyndelsesfrihed i folkekirken. Nu behøvede præsterne ikke længere at gå på akkord med deres samvittighed, for at kunne tjene deres penge som præst i folkekirken. Til gengæld mente Bjerre, at en sådan frihed for præster måtte betyde en tilsvarende frihed for menighedsrådene: afskedigelsesret og ordning af alle kirkelige spørgsmål i menighederne<sup>31</sup>.

### *En samtidig juridisk tolkning af Højesteretsdommen*

Som det ses af det foranstående var diskussionen mellem de to hovedfløje ikke blevet mindre efter dommen. Debatten fortsatte ligesom før og under Højesteretssagen, blot med nye argumenter på grundlag af dommen. Den »tålsomme« fløj havde en afgørende fordel i at have Regeringen på sin side: kirkeministeren havde straks udtalt, at den »tålsomme folkekirke« nu var fastslået ved dom<sup>32</sup>, og fulgte Regeringen sin egen tolkning, så var folkekirken – ifølge den konservativt-kirkelige fløj – på vej til sprængning. Folkekirken ville med en større tolerance blive så bred og uensartet, at ingen enhed var mulig. Reelt havde Højesteret svigtet begge fløje med sin betoning af strafskylden – vel vidende, at dette ikke havde nogens interesse. Således skrev en anonym jurasagkyndig i artiklen »Kirke og Domstol«, at provst Ussing var den, som havde opfattet dommen klarest. Ussing mente, at dommen ikke afgjorde det som striden var blevet »lidenskabelig over, nemlig om Arboe-Rasmussens Forkyndelser er folkekirkelige eller ikke. Hans Strafskyld var der jo i Virkeligheden ikke et Menneske, der interesserede sig for«<sup>33</sup>. Det vil altså si-

ge, at Højesteret havde forbigået kernen i sagen – dét som man ville have afgjort – og i stedet lagt vægt på strafskylden, hvad man også kunne, da biskopperne meget belejligt havde anlagt sagen som straffesag. Det, der betød noget i dommen var man ikke kommet en afgørelse nærmere: teologisk set var Arboe Rasmussens stilling den samme som før og Højesterets dom var afgivet så neutralt, at den ikke gav indrømmelser til hverken den ene eller anden side – og dog: havde dommen lydt på straf til Arboe Rasmussen, ville højrefløjten utvivlsomt have opfattet det som en sejr for deres holdning. Nu var Arboe Rasmussen frikendt, hvilket umiddelbart kunne opfattes som en indrømmelse til den »tålsomme« fløj. Det er bemærkelsesværdigt, at artiklen »Kirke og Domstol« var skrevet af en anonym jurasagkyndig. Artiklen gav en juridisk tolkning af dommen, hvilket ikke i sig selv skulle være en anledning til anonymitet, eftersom denne tolkning burde være den, der lå tættest på Højesteretsdommens opfattelse. Det er usandsynligt, at der var tale om anonymitet, fordi den jurasagkyndige ikke kunne bifalde Højesterets afgørelse, for i så fald havde denne ingen grund til at gøre opmærksom på fejltolkningerne. Hvis det var en tilhænger af Højesterets neutrale tolkning, så var der ingen grund til at være anonym, hvis det blot ikke var en impliceret: én af dommerne. Der er en overvejende sandsynlighed herfor, blandt andet fordi tolkningen er i nøje overensstemmelse med den officielle tolkning som højesteretsdommer Schau gav i 1918 i *Tidsskrift for Rettsvitenskap*: Højesteret anså sig for så vidt kompetent til at dømme i spørgsmålet om vranglære eller ej, og der var også strafmuligheder for sådanne vranglærere, men da sagen var en kriminel sag, der kun drejede sig om Arboe Rasmussens strafskyld, udtalte Højesteret sig ikke i lærespørgsmålet. Om den begrundede gode tro var kun at sige, at den henviste til de kirkelige myndigheders meget lange tøven inden deres indgriben. I slutningen af Schaus artikel om Arboe Rasmussen står der, at når man ikke ville tage stilling til lærespørgsmålet, så kunne man ikke efterfølgende frifinde på et grundlag, der betød anerkendelse af Arboe Rasmussens plads i folkekirken<sup>34</sup>. Dette tolker Lindhardt således: »I virkeligheden vil dette sige, at Højesterets dom konsekvent skulde være fulgt af AR.s administrative afsked med pension«<sup>35</sup>. Dette er i høj grad en overfortolning: Schau siger intet om, at Arboe Rasmussen kun slap for afskediggelse, fordi Højesteret ikke tog stilling til lærespørgsmålet. Han siger kun, at det ville være inkonsekvent først at være neutral angående lærespørgsmålet og bagefter anerkende læren indirekte via en accept af Arboe Rasmussen som værende indenfor folkekirkens rammer. Man kan rimeligvis opfatte dette som en overladelse af lærespørgsmålet til den kirkelige administration, men Højesteret har – ifølge Schau – ikke givet



nogen som helst antydning af, hvilken konklusion administrationen måtte nå frem til.

Artiklen var skrevet i 1918 og kunne derfor understrege Højesterets position som et neutralt og upolitisk organ, der ikke tog stilling til Rigsdagens lovgivning. Politikerne fik ikke nogen accept af, at hverken deres tolkning eller Våseloven fra 1917 var i overensstemmelse med Højesteretsdommen, men fik derimod indirekte overladt spørgsmålet til en administrativ afgørelse.

### *Kirkeministeriet oprettes*

Pastor Thorvald Povlsen blev i midten af april 1916 spurgt om han ville være kirkeminister i et nyoprettet ministerium, som skulle udskilles fra kultusministeriet. Den 20. april skrev Zahle til Povlsen og opfordrede ham til at sige ja. Der var flere grunde. Zahle skriver: »Den Arboe Rasmussenske Sag vil jo nu snart blive paadømt Hvorledes end Dommen bliver, vil den afføde Vanskeligheder, som velsagtens vil blive ret alvorlige.

Da vort Parti sikkert paa det kommende Landsmøde vedtager det Kirkeprogram, som er Deres, bør ogsaa De staa fremmest i den Strid, som nu forestaar.

Vi er alle i Ministeriet enige om, at De er den Mand, som bedst kan føre os under disse tilstundende kirkelige Vanskeligheder«<sup>36</sup>.

Povlsen sagde ja den 25. april og Zahle var lettet, idet den autoritet Povlsen havde i grundtvigske kredse ville kunne hindre grundtvigianerne i at udtræde af folkekirken, hvis Arboe Rasmussen blev dømt. Skulle dommen ende med frifindelse, så håbede Zahle, at Povlsen som kirkeminister kunne »indgyde saa megen Respekt, at Bisperne betænker sig paa at lave altfor store Demonstrationer«<sup>37</sup>.

28. april 1916 blev kultusministeriet delt i et kirke- og et undervisningsministerium. Den hidtidige kultusminister, S. Keiser-Nielsen, havde på grund af den truende krise intet imod at afgive det kirkelige ressortområde, men kongen havde til gengæld sine bekymringer over delingen af kultusministeriet. Derved blev de historiske bånd mellem kirken og skolen nemlig også revet over<sup>38</sup>.

### *En generel Våselov?*

Den radikale Regering havde den »tålsomme folkekirke« på sit parti-program og i fuld overensstemmelse med dette politiske mål, udtalte kirkeministeren straks efter Højesteretsdommen den 9. maj 1916, at nu

var den »tålsomme folkekirke« fastslået ved dom. Dette var – med Lindhardts ord – »ganske afgjort en mistolkning, men Regeringen lagde den til grund for sin kirkepolitik«<sup>39</sup>. Dét var netop det væsentlige: regeringen opfattede dommen som man ønskede at se den fra venstrefløjens side, og ville derfor have Arboe Rasmussen indsat i embedet i Vålse. Biskop Wegener nægtede fortsat at give kollats til Arboe Rasmussen. Dette synspunkt havde han på sin vis allerede udtrykt længe inden Vålse-sagen blev aktuel, idet han i 1911 skrev *Folkekirken og den Arboe-Rasmussenske Sag til Overvejelse*. Heri skrev han nemlig, at Arboe Rasmussen burde søge sin afsked selv, men fik han lov at blive, så måtte han forstå, at det alene skyldtes overbærenhed<sup>40</sup>. I Wegeners erindringer står der, at »Jeg blev spurgt [samme dag dommen faldt], om jeg nu vilde give Kollats. Jeg svarede, at jeg ikke indsa, at den kirkelige Situation i nogensomhelst Henseende ved Højesteretsdommen, som den lød, var undergaaet nogen Ændring – og at min Stilling derfor maatte blive den samme, nemlig Kollatsnægtelse«<sup>41</sup>. Povlsen havde, via defensor under retssagen, lovet, at der ikke skulle øves samvittighedstvang mod nogen biskop i landet angående kollats<sup>42</sup>. Dette løfte satte biskop Wegener i stand til at nægte at give kollats. Som en klar hentydning hertil skrev Zahle i sin dagbog, at Povlsens løfte om ikke at øve samvittighedstvang gav Wegener mulighed for at spille helt – endda helt gratis. »Det vil stedse forblive en Gaade, hvorvidt han havde været ligesaa heltemæssig, hvis Følgen havde været Afsked uden Pension«<sup>43</sup>.

På et møde d. 22/5-1916 forelagde kirkeministeren biskopperne et lovforslag, som de accepterede. Povlsen havde i mødeindkaldelsen klart tilkendegivet, at der ikke kunne være nogen tvivl om Arboe Rasmussens ret til Vålse sognekald. Til gengæld ville ministeren gerne høre biskoppernes meninger om kollatsspørgsmålet, da han håbede at sagen kunne løses uden samvittighedstvang til nogen side og dermed undgå at gøre sagens »Konsekvenser i Øjeblikket større end højst nødvendigt«<sup>44</sup>. Ostenfeld gik med for at undgå kirkekamp<sup>45</sup>. Biskopperne var ikke fuldstændigt enige om sagen, men de har utvivlsomt været enige om, at det var bedre, at de gik med til dette forslag, hvor de dog var blevet spurgt, end helt at overlade spørgsmålet til politikerne og blive sat udenfor enhver indflydelse. Ingen kunne jo vide om et rent politisk lovforslag ville være endnu mere vidtgående. En heraf opstået kirkekamp ville i denne forbindelse være en alvorlig ulempe, da en splittet folkekirke var en svag modstander overfor Rigsdagen og vigtigst: folkekirkens opløsning kunne lige pludselig blive en virkelighed, som ingen reelt ønskede. Dette viser biskoppernes accept af lovforslaget med al ønskelig tydelighed: kirkeministerens forslag var jo trods alt meget vidtgående.

Den 7/6-1916 fremsatte kirkeminister Povlsen sit kollatslovsforslag i Folketinget<sup>46</sup>: hvis en præst ikke kan få biskoppelig kollats, kan præsten indsættes uden kollats og underlægges kirkeministerens tilsyn – også med skolevæsenet, såfremt præsten er formand i skolekommissionen. I den efterfølgende behandling af lovforslaget i Folketinget blev fronterne trukket skarpt op: Venstres ordfører, J. C. Christensen, ønskede ikke at se kirkeministeren som landets 8. biskop. Til gengæld kunne Venstre godtage en speciel lov direkte om Vålse-problemet. Den konservative ordfører, Schovelin, kunne ikke se andet end, at den naturligeste løsning var en afskedigelse af Arboe Rasmussen med pension, men fandt dog en speciel lov på linie med Venstre tiltalende. Ikke for at undgå kirkekamp, men fordi en sådan kirkekamp simpelthen ikke var værd at ofre på Arboe Rasmussen – sådan en »eftersnakker«. Alligevel var han bange for den præcedens selv en isoleret lejlighedslov kunne skabe. Endelig var der både fra Venstres og de konservatives side ønske om, at man ikke vedtog en generel lov af denne rækkevidde, uden at kvinderne hørtes – det vil sige, at de ønskede en lov udskudt indtil der var afholdt valg efter den nye grundlov fra 1915. Det sidste kan vel næppe kaldes andet end regulær forhalingstaktik.

På den modsatte fløj befandt sig Socialdemokratiet og de radikale, som varmt anbefalede kirkeministerens forslag til vedtagelse. Den radikale Fog-Petersen roste Thv. Povlsen for hans måde at undgå at øve samvittighedstvang mod Wegener, samtidig med, at han understregede, at man måtte bøje sig for Højesterets dom. Socialdemokratiets ordfører, Dahl, lagde vægt på, at bisperne ved deres anbefaling af lovforslaget selv havde givet udtryk for deres eget ønske om frihed i sådanne situationer – det var altså ikke præstefrihed, men bispefrihed loven drejede sig om<sup>47</sup>. Som en direkte følge af denne klare uenighed, endte det nedsatte udvalg med at dele sig i to: en socialdemokratisk-radikal gruppe, som anbefalede lovforslaget og en venstre-konservativ gruppe, der fremsatte et ændringsforslag, som isolerede loven til Vålse, men hvor menigheden måtte høres ved et møde, inden man kunne indsætte Arboe Rasmussen uden kollats<sup>48</sup>. Som J. C. Christensen sagde, så ønskede vålserne ikke nødvendigvis at være omfattet af en særlov med hensyn til deres præst, selv om de havde ønsket at få Arboe Rasmussen i embedet<sup>49</sup>. Når Venstre og Det konservative Folkeparti overhovedet kom med deres ændringsforslag var det ikke fordi de opfattede dommen som en anerkendelse af Arboe Rasmussens ret til at være præst i folkekirken, men fordi de erkendte, at spørgsmålet lå i de samme hænder som hidindtil, nemlig i administrationens: kirkeministeren og biskopperne<sup>50</sup>. Resultatet blev, at ændringsforslaget faldt og det oprindelige lovforslag

blev vedtaget med 47 stemmer mod 29<sup>51</sup>. Den 16. juni 1916 fik Landstinget forelagt det i Folketinget vedtagne lovforslag. Meningsforskellene fordelte sig på fuldstændig samme måde som i Folketinget, omend der kom nogle mere eller mindre værdiløse »nye« argumenter til: fra højrefløjten blev det nævnt, at man måtte tage hensyn til mindretal i sogne, hvor man fik en præst ansat på disse vilkår<sup>52</sup>. Fra den »tålsomme« side fremførtes det, at forslaget var i god overensstemmelse med udviklingen i retning af større menighedsrådsindflydelse<sup>53</sup>. Resultatet blev, at Landstinget den 23/6-1916 vedtog et ændringsforslag i lighed med Venstres og de konservatives faldne forslag i Folketinget<sup>54</sup> med 21 stemmer mod 16<sup>55</sup>. De konservative stemte imod i Landstinget, men de radikale og Socialdemokratiet stemte af taktiske grunde for Venstres ændringsforslag. Herved opnåede partierne nemlig, at lovforslaget tilbagesendes til Folketinget, for ad den vej at få det sendt i fællesudvalg<sup>56</sup>. Folketinget vedtog det oprindelige lovforslag 27/6-1916 med 42 stemmer mod 21<sup>57</sup>, hvorefter det sendtes til enestebehandling i Landstinget. Her foreslog Venstre, at lovforslaget skulle ændres til den form det havde haft, da det sidst forlod Landstinget. De radikale og Socialdemokratiet stemte endnu en gang for sammen med Venstre, for at få det nødvendige flertal mod de konservative – der indstillede Venstres forslag til forkastelse – som var betingelsen for sagens henvisning til fællesudvalg. Ved afstemningen eksisterede dette flertal af Venstre, de radikale og Socialdemokratiet imidlertid ikke, da der i Venstres, men også i de to øvrige partiers rækker, var mange fraværende, medens de konservative var omtrent fuldtallige. Derved fik de konservative et flertal på to stemmer i Landstinget (26 mod 24). Tilbage var der kun for Landstinget at stemme om Folketingets lovforslag og det forkastedes med 43 stemmer mod 6 (radikale og socialdemokrater)<sup>58</sup>. Forslaget var bortfaldet. Af de tolv fraværende var de seks fra partiet Venstre, mens de tre øvrige partier savnede hver to.

Om årsagen til det store fravær kan man kun gætte. Socialdemokratiet og de radikale ønskede sagen i fællesudvalg og stemte derfor for Venstres ændringsforslag. Venstre så helst sit eget forslag vedtaget, på grund af den begrænsende virkning det gav Vålsesagen. De tre partier stemte altså for af to forskellige grunde. De konservative var klart imod og det var en stor del af Venstre i virkeligheden også. Ændringsforslaget var jo kun fremkommet som et begrænsende alternativ til kirkeministerens generelle lov, da partiet havde erkendt, at spørgsmålet i sidste instans lå i hænderne på kirkeministeren. Det er derfor sandsynligt, at Venstres leder, J. C. Christensen, udnyttede de radikale og Socialdemokratiets iver for at få sagen i fællesudvalg og lod et passende antal

Landstingsmedlemmer fra Venstre lægge sig syge! Derved kunne partiet holdes sammen om én kirkepolitik og stemme for sit ændringsforslag. Det var imidlertid ikke nok til at sikre vedtagelse. Da forslaget var faldet kunne Venstres gruppe derfor kun stemme sammen med de konservative – i mangel af bedre alternativer – og lade den generelle Vål-selov falde. Venstre – eller snarere J. C. Christensen – havde vist sin gode vilje uden politiske omkostninger! Generelt kan man sige, at Venstre og de konservative forsøgte at argumentere ud fra menighedens synspunkter og moralske forhold, såvel som det juridiske aspekt også blev inddraget ofte. De tilstræbte i det hele taget at gøre forhandlingen så upolitisk som mulig, for at Rigsdagen kunne holdes ude af sagen, hvilket jo i sig selv var et politisk mål. Indenfor folkekirken var ledende folk med den traditionelle holdning fortalere for en løsning i folkekirken (trods bispens accept af lovforslaget), fremfor at de folkevalgte skulle overtage rollen som kirkens ledere. Disse folk tilhørte den politiske højrefløj. Dernæst var det et politisk spørgsmål om ikke at bøje sig i en så ømtålelig sag som denne: de radikale og Socialdemokraterne var jo ikke ligefrem kendt som de mest troende, og hvordan kunne man forsvare at stemme for deres forslag og dermed udvande den nationale kirke og religion i den grad? Her ramte den konservative Schovelin et væsentligt punkt, da han sagde, at en kirkekamp ikke var værd at ofre på Arboe Rasmussen: sagen var for lille til at »reformere« kirken i den grad som Regeringens lovforslag lagde op til: det drejede sig jo kun om én mand. En begrænset lov kunne man acceptere, fordi den isolerede Arboe Rasmussen-tilfældet; men samtidig erkendte man herved, at højrefløjen var ude af stand til at forhindre, at Regeringen benyttede sin magt til at tage sagen op til politisk behandling, uanset at deres påståede grundlag i Højesteretsdommen var grebet ud af den blå luft.

De radikale og Socialdemokratiets faste tilslutning til kirkeministerens lovforslag bærer mere præg af politisk enhed end af rent moralske og kristelige overvejelser. Påfaldende var deres argumentation om, at de ikke ønskede at presse biskopperne: hvem havde overhovedet sagt noget om, at Arboe Rasmussen og lignende tilfælde *skulle* have lov at virke i folkekirken? Bisperne havde selv ønsket at få denne frihed ved at anbefale loven, argumenterede man. Reelt var det af nød og tvang: lovforslagets indhold var ikke dikteret af biskopperne – tværtimod, men de havde accepteret det, hvilket unægtelig er noget andet. Venstrefløjen følte sig bundet af Højesteretsdommen og så sig derfor forpligtet til at gennemføre den foreslåede lov. Dette argument var så dårligt som det kunne være, når Højesteret netop havde afgivet en neutral dom – det har juristerne i de to partier selvfølgelig også set, men ignoreret i den »go-

de« sags interesse. Endelig ses de politiske motiver med al ønskelig klarhed, når man ville vedtage en generel lov for én mand! Havde det ikke været på grund af de kendte politiske planer om en »tålsom folkekirke«, så ville dette lovforslag kun kunne ses som en total overreaktion på en iøvrigt misforstået Højesteretsdom!

### *Venstre og kirkepolitikken*

Som en følge af, at loven ikke lod sig gennemføre, besluttede kirkeminister Povlsen sig for at konstituere Arboe Rasmussen i Vålse. Den 30. juni ankom Arboe Rasmussen til Vålse – sendt i hemmelighed, for at undgå, at Wegener skulle lukke præstegården for ham<sup>59</sup>. Wegener nægtede efter konstitutionen at have noget med tilsynet af præsteembedet at gøre, hvorfor Arboe Rasmussen var uden tilsyn til den 9/3-1917<sup>60</sup>. Den kirkeligt-konservative presse reagerede kraftigt imod konstitutionen<sup>61</sup>. 21/7-1916 var der en forespørgsel i Landstinget til kirkeministeren om, hvorfor Arboe Rasmussen var blevet konstitueret<sup>62</sup>. Povlsen sagde blandt andet, at en accept af Wegeners uberettigede kollatsnægtelse ville betyde en bispekirke fremfor en folkekirke – Wegener burde have givet en rent »ekspeditions-mæssig kollats«. Konseilspræsident Zahle sagde, at når Højesteret ikke havde fradømt Arboe Rasmussen embedet, så var det op til kirkeministeren at bedømme hans egnethed, hvad der betød, at Arboe Rasmussen var lovligt ansat i folkekirken. Med denne opfattelse havde Zahle med andre ord tænkt sig at fratage landets syv biskopper deres bemyndigelse til at afgøre sådanne forhold ved hjælp af kollatsen. Landstinget endte med at vedtage en misbilligelse af konstitutionen, hvorefter Arboe Rasmussen-sagen blev lagt til side for en kort tid, for allerede under finanslovsforhandlingerne blev sagen nævnt påny<sup>63</sup>.

For Zahle var der ingen tvivl om, at Wegener – ikke Arboe Rasmussen – var det egentlige problem. Han så derfor en mulighed i at forflytte Wegener til Aarhus stift, hvorefter hele problemet kunne løses administrativt. Den idé blev der dog aldrig noget ud af<sup>64</sup>.

I januar 1917 måtte Povlsen opgive et forslag i lighed med sit første, blot var det denne gang tidsbegrænset og skulle godkendes af den første Rigsdag efter den nye grundlovs ikrafttræden. Forslaget, der tog stort hensyn til Venstre, blev aldrig fremsat, da Povlsens bemærkning – under finanslovsforhandlingerne – om det kommende lovforslag og Venstres reaktion var nok til at vise umuligheden af en vedtagelse<sup>65</sup>.

Den 16. februar 1917 fremsatte kirkeministeren et nyt lovforslag<sup>66</sup>: biskop Wegener skulle fritages for at føre tilsyn med Arboe Rasmussen,

som skulle indsættes uden kollats i Vålse og være under kirkeministerens tilsyn. Venstre og de konservative havde længe forsøgt at forhale sagens afgørelse ved at nægte at vedtage en generel lov, uden at høre kvinderne først – altså efter valg under den nye grundlov. Derfor skulle ordningen være midlertidig, indtil en generel lov kunne vedtages.

Under fremlæggelsen lagde kirkeministeren vægt på, at loven skulle afhjælpe Wegeners problem: han skulle fritages for at give kollats, men når han var væk ville tilsynet overgå til det almindelige folkekirkelige tilsyn<sup>67</sup>. Lindhardt har helt ret i, at denne udlægning var en tilsnigelse: Wegener havde ikke ønsket fritagelse for noget<sup>68</sup>. Til gengæld har Lindhardt ikke ret i, at forslaget gled let igennem begge Ting, fordi det i virkeligheden var Venstres forslag fra foråret 1916<sup>69</sup>. At forslaget gled meget let gennem begge Ting, kan ikke nægtes, men at forslaget skulle være det samme som Venstres fra året før er en fejltagelse: som tidligere nævnt var Venstres forslag fra 1916, at Vålse sogn kunne vælge at stille sig udenfor biskoppeligt tilsyn ved et menighedsmøde og overgå til kirkeministerens tilsyn. Tanken var så, at sognet ved et nyt møde kunne vende tilbage, når Arboe Rasmussen tog sin afsked. Derved var problemet totalt indkapslet: Arboe Rasmussen ville være et rent undtagelsestilfælde og dermed ikke præcedensskabende. Det nye lovforslag var derimod indrettet sådan, at Arboe Rasmussen ville komme under normalt tilsyn i det øjeblik Wegener gik af, og dermed ville den »tålsomme folkekirke« være en formel realitet.

Venstre gjorde meget ud af at fortælle, at det var deres forslag, som kirkeministeren nu fremsatte<sup>70</sup>. Det kan have to årsager: det var en politisk gevinst for Venstre, hvis den radikale minister måtte stille deres forslag. Ministeren understregede, at det ikke var Venstres forslag<sup>71</sup>. Året før havde kirkeministeren udtalt, at det ville være at give Vålse den »sorte kokarde« på, hvis man vedtog en særlov<sup>72</sup>. Dette var ganske svært at bortforklare med det foreliggende forslag, så det var ikke vanskeligt at pege på en markant holdningsændring hos Povlsen og det var uden tvivl også på grund af Venstre, at han havde ændret kurs<sup>73</sup>, for med Venstres stemme var forslaget sikret vedtagelse. Derfor kan man pege på, at Venstre kunne have en mulighed for at hovere overfor regeringen på grund af forslaget. Den anden og mere sandsynlige årsag til at lægge vægt på ligheden mellem Venstres og regeringens forslag kunne være, at Venstre derved med »god« samvittighed kunne stemme for forslaget og få den langvarige sag bragt til en afslutning. Det konservative Folkeparti sagde nej til forslaget: Der var ikke grund til at lovgive alene for Arboe Rasmussens og kirkeministerens skyld. Desuden skulle man ikke vente, at de konservative ville give deres tilslutning til en eventuel

senere generel lov, sådan som det næsten forudsattes med lovens ordvalg om at være midlertidig<sup>74</sup>. De konservative var altså fuldstændigt kompromisløse, når det gjaldt forsvaret for den danske folkekirke. Med Venstres accept af forslaget var der imidlertid ingen tvivl om, at loven ville gå igennem og man kan derfor mistænke de konservative for at ville profilere sig på Venstres bekostning. Det er næppe troligt, at de konservative skulle være så meget mere standhaftige end Venstre. På den anden side set havde de konservative ikke risikoen for indre splid i dette spørgsmål som tilfældet i nogen grad var hos Venstre.

22/2-1917 vedtoges forslaget i Folketinget med 59 stemmer mod 5<sup>75</sup>. I Landstinget blev forslaget 8/3-1917 vedtaget med et noget mindre flertal: 29 stemmer mod 22<sup>76</sup>, men ikke desto mindre var modstanden ikke overvældende bortset fra de konservative, som fandt, at man med loven brød et grundlæggende princip om lighed for loven<sup>77</sup>. Venstre, de radikale og Socialdemokratiet sagde ja (bortset fra de som af religiøse og moralske grunde ikke kunne stemme for det) og den 9. marts 1917 kom Arboe Rasmussen dermed under kirkeministerens tilsyn. Arboe Rasmussen måtte indsætte sig selv da kirkeministeren ikke ville gøre det efter J. C. Christensens bemærkninger om landets 8. biskop<sup>78</sup>.

### *Den »tålsomme folkekirkes« realisering*

Rigsdagsdebatten viser, at ingen af politikerne var i tvivl om, at »tålsomheden« meget nemt kunne blive en realitet ved hjælp af loven, men her beroligede den politiske og kirkelige opposition sig med forslagets midlertidige karakter, og at det desuden ikke var sikkert, at man kunne finde en biskop, som ville acceptere Arboe Rasmussen som normal folkekirkepræst.

Om loven skriver Lindhardt: »Striden var endt: de radikale og socialistiske partier havde ikke opnået at få AR godkendt som normalt medlem af Folkekirkens præsteskab; han var og blev et *undtagelsestilfælde*. Hverken ved dom eller gennem den udøvende og lovgivende magt var den liberale teologis hjemstedsret blevet formelt godkendt. . . Indkapslingen af »lokalbetændelsen« var en kendsgerning«<sup>79</sup>. Lindhardt tilføjer ganske vist, at den liberale teologi reelt var godt på vej til at blive godkendt. Alligevel, så kan man ud fra Lindhardt konkludere, at den »tålsomme folkekirke« formelt ikke nåede målet nærmere. Indkapslingen var lykkedes.

Dette er i fuldkommen modstrid med den lov, som forelå og endda også i strid med de ytringer som nogle af rigsdagsmændene var fremkommet med angående tilsynsforholdets tilbagevenden til den normale



kirkelige administration efter Wegeners embedstid. Vålse-loven havde åbnet for den »tålsomme folkekirke« – ganske vist indirekte, men ikke desto mindre var det en kendsgerning, at Arboe Rasmussen indenfor en overskuelig årrække ville blive almindelig folkekirkepræst uden nogen særlov<sup>80</sup>. Sagen var nemlig, at biskop Wegener var født i 1851 og kunne ikke forventes at sidde i bispeembedet ret meget længere<sup>81</sup>. Arboe Rasmussen var født i 1866 og ville derfor uden problemer kunne sidde i Vålse i et godt stykke tid efter Wegeners aftrædelse. Politisk var loven sikret gyldighed, for indtil kvinderne havde stemt og en generel lov kunne vedtages, ville det være utænkeligt, at Venstre skulle forsøge at ændre Vålse-loven. Dette kan have to grunde: Venstre havde selv stemt for forslaget nu og kunne ikke stemme imod senere, uden at modsige sig selv. Hvis Venstre havde haft flertallet, da Højesteretsdommen faldt, så var der, som det tidligere er fremgået, ikke tvivl om, at Arboe Rasmussen havde fået afsked med pension; men sådan var situationen ikke. Nu var Venstre selv gået med til det langt mere vidtgående forslag fra regeringens side. Dernæst har Venstre sandsynligvis ikke haft lyst til at tage striden op igen, da den allerede i 1917 havde varet længe nok. Dette var, efter min opfattelse, også årsagen til Venstres ja i 1917, blot under dække af ligheden mellem regeringens forslag og Venstres fra året før (se foranstående).

Pressen var i samtiden ikke i tvivl om perspektiverne i den nye lov: i *Den indre Missions Tidende* skrev Axel Bülow bekymret om, at det urolige hjørne i Europa -Balkan – havde fået en ligemand i Vålse, set fra et kirkeligt synspunkt. »Det er slet ikke usandsynligt, at denne rationalistiske Rede bliver den Krudttønde, der fremkalder Folkekirkens Sprængning« og senere: »»Venstre« vilde netop give Vaalse Sogmenighed en saadan blivende Undtagelsesstilling ... Enhver kan da forstaa, at en saadan Lov med en saadan Motivering saa langt fra vil tjene til at indkapsle den rationalistiske Bakterie, at den tværtimod vil indsmugle den i det paagældende Stift og dermed i hele Folkekirken«<sup>82</sup>. I *Højskolebladet. Tidende for Folkeoplysning* skrev Johannes Monrad i en næsten spøgefuldstone, at der nu var skabt fortillfælde for, at en biskop kunne fritages for at føre tilsyn med en af et menighedsråd valgt præst. »Det har altid været sådan, at det enkelte lokale Tilfælde gav Frihed for de mange ... Hvem står sig så? ... Ingen ved det. Fremtiden vil vise det. Loven bliver i Virkeligheden en Forsikring på længst Liv. Til Oplysning kan tjene, at Biskop Wegener er født 1851 og Sognepræst Arboe Rasmussen i Aaret 1866«<sup>83</sup>. Monrad havde været til stede ved Studenterforeningens møde den 3. december 1910 og havde ikke ventet, at den aften skulle bringe så megen uro, eftersom man i dette forum var vant

til at høre det, der var værre. Arboe Rasmussens fejl var at udgive foredraget og dermed bringe det til en videre kreds' kendskab. Heraf kan man vist roligt slutte, at Monrad fandt, at sagen var en storm i et glas vand. Den »tålsomme folkekirke« var nær sin endelige realisering og kirkeminister Povlsen havde sandelig haft ret, da han understregede, at hans lovforslag ikke var det tidligere Venstre-lovforslag, men noget ganske andet.

### *To konklusioner. Tiden 1917-1920*

Som det fremgår af det foregående, var det den »tålsomme« fløj, der i praksis vandt Arboe Rasmussen-sagen 1917. Ganske vist var Højesteretsdommen ikke fuldt ud brugbar for dette synspunkt, men Regeringens brug af dommen sikrede en klar retning mod en »tålsom folkekirke«. Kirken kunne ikke hindre lovens vedtagelse, da den manglede den nødvendige enhed. Nu var den en svag modstander overfor Rigsdagen. Rigsdagsforhandlingerne levner ingen tvivl om, at havde det været en borgerlig regering, som skulle løse Arboe Rasmussen-sagen på grundlag af Højesteretsdommen, så var resultatet blevet en afskedigelse med pension, eftersom lærespørgsmålet var uafgjort i dommen og derfor måtte vurderes af administrationen. Når sagens udfald således var afhængigt af Rigsdagens politiske sammensætning, så må man konkludere, at sagen var mere politisk end religiøs (og juridisk) betinget. Det blev også nævnt i Landstinget, hvor det blev fremført, at Arboe Rasmussen-sagen havde to sider: en kirke-politisk og en kristelig-religiøs. Taleren Nordby<sup>84</sup> fandt afgjort den kristeligt-religiøse side den vigtigste – det egentlige grundlag for hans holdning til sagen. Om forhandlingerne sagde han: »...der burde absolut have været en samlet kirkelig Repræsentation til at afgøre det og ikke en bekendelsesløs Rigsdag og et bekendelsesløst Ministerium ... Jeg beklager dybt, at Venstre har hjulpet og vel desværre ogsaa i Dag vil hjælpe den Retning [radikalismen] til Sejr. Thi en Sejr for Radikalismen vil Vedtagelsen af dette Lovforslag være«<sup>85</sup>.

Der var kun én ulempe ved Vålse-loven: dens betydning for den »tålsomme folkekirke« afhang af Arboe Rasmussens forbliven i embedet. Så længe Wegener ikke var gået af, var loven i kraft, og lige så længe var Arboe Rasmussen under kirkeministerens tilsyn. Det gjaldt om, at Arboe Rasmussen beholdt embedet længere tid end Wegener, men det ønskede han ikke.

Vålse var kendt for at være et sogn, som gerne ville sætte sig op imod myndighederne, bare for at skabe røre<sup>86</sup>. Uanset rigtigheden af dette, så

var Arboe Rasmussens indtryk, at »Vaalseproblemet, det er Forholdet til Kirke og Præst. Blev det Problem løst, saa bliver Vaalse et godt Sogn. Nu er det ikke godt. Her er en Materialisme, som er forfærdelig. Og Naturerne er haarde og kolde ... Vaalse skal først kristnes«<sup>87</sup>. Forholdet mellem præst og menighed var altså ikke godt og derfor har Lindhardt sandsynligvis ret, når han skriver: ».han [Arboe Rasmussen] sad og sygnede hen i Vålse, hvor man absolut ikke havde haft anden interesse i ham end, at han kunde bruges til at sætte sognets vilje igennem overfor myndighederne. Deri lå ikke blot en dyb personlig skuffelse, men en afgørende svækkelse, for under menighedsrådsloven kan ingen præst hævde sig, når han ikke har menigheden, arbejdsgiveren, bag sig! Derfor endte hans strid med en dyb menneskelig tragedie. Fra alle sider – politiske som kirkelige – var han blevet betragtet ikke som et menneske, men som et princip, og det blev til sidst mere, end mennesket kunde bære ... der var ikke mindste sangbund for hans forkyndelse«<sup>88</sup>. Da han søgte om at få sin afsked, svarede kirkeminister Povlsen, at det var umuligt på grund af den jubel det ville vække på den kirkelige højrefløj. En anden og mere sandsynlig – men udokumenteret – forklaring kan være, at Povlsen for enhver pris ville bevare det politiske resultat han havde nået ved hjælp af Vålse-loven, nu hvor Venstre – i kraft af sin støtte i 1917 – i realiteten havde opgivet videre modstand i sagen<sup>89</sup>. Det var derfor først, da J. C. Christensen blev kirkeminister i 1920, at han kunne få sin afsked, hvorefter han straks forlod sognet uden at sige farvel til nogen (3/10 1920)<sup>90</sup>.

Hermed var den »tålsomme folkekirkes« garant forsvundet. Den politiske og kirkelige højrefløj havde klart vundet.

Venstres stemme for Vålse-loven i 1917 fik ikke den katastrofale virkning, som syntes så uundgåelig ved dens vedtagelse. Derved får Lindhardt alligevel ret, men først i 1920: Arboe Rasmussen blev et isoleret tilfælde, og den »tålsomme folkekirke« og præstefriheden var ikke kommet målet nærmere<sup>91</sup>.

Regeringen havde været for ivrig efter at føre den »tålsomme« kirkepolitik ud i livet og havde derved lidt et tab ved at satse så kraftigt på en enkelt usikker brik i det store spil. Ofret i denne magtkamp var ikke overraskende blevet netop Arboe Rasmussen, på hvis skuldre politikerne havde lagt den »tålsomme folkekirkes« realisering. Hal Koch skriver om Arboe Rasmussens afsked, at han »søgte sin afsked – formodentlig dog fordi han ikke fandt tilfredsstillelse ved at virke som præst ud fra de synspunkter, han havde«<sup>92</sup>. Hertil er der kun at sige, at det er Kochs egen formodning. Reelt var det ikke så meget Arboe Rasmussens syns-

punkter som det var hans omgivelseres synspunkter om ham, der gjorde udfaldet. Han var blevet et udskud indenfor præstestanden. Et forhold som han – udover sig selv – sandsynligvis i høj grad kunne takke politikerne for, især på grund af deres brug af Arboe Rasmussen som et – med Lindhardts ord – princip. Man skal være varsom med at tillægge et udsagn fra Morten Pontoppidan om Arboe Rasmussen for stor betydning, p.g.a. deres venskab. Alligevel er tendensen klar nok, når Pontoppidan i sine erindringer skriver, at »skønt det ikke lykkedes at faa Arboe Rasmussen dømt fra Kjole og Krave, saa lykkedes det derimod godt nok at faa vist ham saa megen Ubroderlighed, at han tilsidst ikke kunde eksistere i Broderskabet, men blev træt og ked af det hele og nedlagde sit Embede«<sup>93</sup>.

Pontoppidan blev opmuntret på den liberale teologis vegne, da han var til konventsmøde på Nyborg Strand i foråret 1920. Han slutter: »Kort sagt, man mødte en meget frisk Luftning, og selv Arboe Rasmussen vilde, om han havde været tilstede, slet ikke have været noget særlig sort Faar i den Forsamling«<sup>94</sup>.

Den »tålsomme folkekirke« havde altså mistet sin mulighed for formel anerkendelse i 1920, men dens ophav: den liberale teologi havde ingenlunde mistet terræn – tværtimod. Eftertiden har vist, at den »tålsomme folkekirke« på sin vis kom, men ikke ad politiske veje, men fra folkekirken selv da tiden var moden.

## Noter

### Utrykte kilder

Kirkeministeriets 2. kontor 1952, journalsag nr. H 1457: Akter i Arboe Rasmussen-Sagen

1. *Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen med Bilag*, 1916, s.5f
2. sst., s.6
3. Udtrykket blev dannet af J. H. Monrad (1848-1903) som udtryk for folkekirken opfattet som en liberal, »rummelig« og borgerlig indretning (*Kirketidende* 1901.297)
4. *Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke*, ny Række, 4. Bind, 1902, Iff.
5. I *Dansk biografisk Haandleksikon*, 1920, bd. I, s.55, står der, at Arboe Rasmussen »viste gode refererende Evner uden selvstændig videnskabelig Begavelse«.
6. Lindhardt 1953, s. 228f (note 1).
7. sst., s.317f
8. *Dansk biografisk leksikon*, s.V.: Morten Pontoppidan, 1982, bd. II, s.448f
9. P.G.L. Lindhardt, *Morten Pontoppidan II. 1894-1931* (Acta Jutlandica XXV, 2). København 1953, s.318. Sammesteds tilføjjer Lindhardt dog også, at »Den liberale teologi var ikke blevet godkendt formelt, reelt var den godt på vej til at blive det«. Lindhardts opfattelse vil blive grundigt beskrevet i det følgende.

10. Lindhardt, 1953, s.323 (note 322, *Kirkeligt Landsforbund 1/11-1920*, s.78)
11. N.H.S. Sjøe, *Dansk Teologi siden 1900*, København 1965, s.48
12. Halfdan Høgsbro mfl.(red.), *Lolland-Falsters Stift i 150 år*. København 1955, s.180 (Wegeners fremstilling findes i *Dansk Kirkeliv*, 1929, s.97-123)
13. sst. , s.181
14. Hal Koch, *Danmarks Kirke gennem tiderne*, 5. udg. København 1967, s.215
15. Martin Schwarz Lausten, *Danmarks Kirkehistorie*, 2. udg. København 1987, s.293
16. Kirkeministeriets 2. kontor 1952, journalsag nr. H 1457
17. *Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen med Bilag*, Udgivet paa Foranstaltning af Kirkeministeriet, A/S J. H. Schultz Forlagsboghandel, København, 1916, (314 s.)
18. *Rigsdagstidende 1915-16. Folketinget III*, s.5017-5021: 1. lovforslag fremlægges; s.5039-5071: 1.behandling; s.5071-5104: 2. behandling; s.5105-5106: 3. behandling; s.5106-5119: Landstingets ændringsforslag til eneste behandling; *Landstinget*, s.1673-1695: 1. behandling af 1. lovforslag; s.1717-1742: 2. behandling; s.1743: 3. behandling; s.1759-1761: eneste behandling af det af Folketinget tilbagesendte lovforslag (1. lovforslag); s.1788-1789: forespørgsel til kirkeministeren; s.1801-1833: forespørgselen stilles til ministeren; *Tillæg A II*, s.4745-4746: 1. lovforslag; *Tillæg B*, s.2995-2998: betænkning over lovforslaget. Folketingets udvalg; s.3001-3006: betænkning over lovforslaget. Landstingets udvalg; s.3013-3014: erklæring over det fra Landstinget tilbagesendte lovforslag; s.3015-3018: erklæring over det fra Folketinget tilbagesendte lovforslag; *Rigsdagstidende 1916-17. Folketinget I*, s.335, 533, 795: uddrag af finanslovsforhandlinger; *Folketinget II*, s.1791-1806: uddrag af finanslovsforhandlinger; s.2456-2458: 2. lovforslag fremlægges; s.2498-2514: 1. behandling; s.2529: 2. behandling; s.2587: 3. behandling; *Landstinget*, s.801-811: 1. behandling; s.814-815: 2. behandling; s.903-906: 3. behandling; *Tillæg A II*, s.4669-4670: 2. lovforslag; *Tillæg C*, s.259-260: 2. lovforslag; *Lovtidende 1917*, s.155: det 2. lovforslag som vedtaget lov
19. Til belysning af debatten er anvendt følgende tidsskrifter: *Højskolebladet. Tidende for Folkeoplysning* (red. H. Skovmand) Kolding 1915: s.1225-1234; 1263-1266; 1916: s.537-550; 551-552; 569-582; 601-606; 627-628; 643-646; 869-872; 953-956; 961-966; 1543-1546; 1665-1668; 1917: s.363-366; *Kirken og Hjemmet. Kristeligt Ugeblad* (red. H. Lutzhøft m.fl) Odense 1916: s.155-156; 162-163; 210-211; 218-220; 229-231; 236-240; 243; 246-247; 282-283; 285-288; 1917: s.119-123; *Tiden. Ugeblad for Politik og folkelig Oplysning* (udg. J. C. Christensen) 1916: s.78-79; 89-90; 105-106; 115-116; 175-176; 183-184; 188-189; 199; 248; *Frit Vidnesbyrd. Ny Række* (ved Morten Pontoppidan og Arboe Rasmussen) 1915: s.145-151; 182-186; *Dansk Kirketidende* (red. J. P.Bang) 1915: s.17-22; 193-196; 569-571; *Kirketidende* (red. P.Severinsen) 1916: s.313-315; 343-347; 487-491; 1918: s.301-304; *Bavnens. Ugeskrift for Fri Kirke – Fri Skole* (red. J. N. Jensen, Morten Larsen m.fl.) Holstebro 1916: s.233-234; 242-244; *Vort Samfund. Dansk Menighedsblad* (red. Bertel Bjerre m.f l.) Hjørring 1916: s.73-77; 77-78; *Nordisk Ugeblad for katolske Kristne* (red. Niels Hansen) 1916: s.423-426; 465-467; *Den Indre Missions Tidende* (red. Chr. Sørensen) 1916: s.249; 261-263; 273-275; 285-287; 1917: s.119-120; *Plovfuren* (ansvarl. Hans Koch) København 1916: s.566-576; 790-794; *Ugens Tilskuer. Tidsskrift for Politik, Litteratur og Samfundsspørgsmål* (red. Harald Nielsen) 1916: bd. 6, s.272-274; *Spectator. Ugeskrift for Politik og Kultur* (red. Louis v. Kohl) 1916: s.480-481; *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, Oslo 1918: juni, s.78-80; *Kirkeligt Landsforbund* (red. C.J. Holt) København 1914: s.1-3; 6-7; 11-12; 19-20; 26-28; 37; 1915:

- s.43-44; 50-52; 61-63; 65-71; 79; 92-94; 1916: s.103; 105-109; 116-119; 121-125; 1917: s.1-3; 19-20; 34-39; 46-48; 1918: s.1-4; 1919: s.20-22; 1920: s.77-78
20. Aviser er gennemgået i månederne maj-juni 1916 og februar-marts 1917, hvor de løbende politiske forhandlinger samt Højesteretsdommen blev kommenteret. Væsentligst er: *Kristeligt Dagblad*: 9/6; 10/6; 15/6; 17/6; 23/6; 24/6; 28/6; 29/6; 3/7-1916; 9/3-1917; *Politiken*: 10/5; 11/5; 15/6; 17/6; 22/6; 23/6; 24/6; 26/6; 28/6; 30/6-1916; 9/3-1917; *Berlingske Tidende* (København): 10/5; 12/5; 23/5; 24/5; 10/6; 12/6; 15/6; 16/6; 17/6; 23/6; 24/6; 28/6; 29/6-1916; *Socialdemokraten*: 10/5; 20/5; 22/5; 15/6; 17/6; 18/6; 24/6; 28/6; 30/6-1916
  21. Brevne findes i Rigsarkivet, men er ikke medtaget her, da de er omfattet af 80-årsreglen og ikke er skønnet væsentlige i nærværende fremstilling
  22. *Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen med Bilag*, 1916, s.5f
  23. *Kirken og Hjemmet*, 1916, s.155-156
  24. sst., s.210-211
  25. *Den indre Missions Tidende*, 1916, s.261-263
  26. *Tiden. Ugeblad for Politik og folkelig Oplysning*, 1916, s.78-79
  27. sst., s.175-176
  28. *Kirkeligt Landsforbund*, 1916, s.107
  29. *Højskolebladet. Tidende for Folkeoplysning*, 1916, s.578
  30. sst., s.578-579
  31. *Vort Samfund. Dansk Menighedsblad*, 1916, bd.18, s.73-77
  32. Lindhardt, 1953, s.300
  33. *Spectator. Ugeskrift for Politik og Kultur*, 1916, vol. 1, s.480
  34. *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, Oslo 1918, juni, s.78-80
  35. Lindhardt, 1953, s.299f (note 238)
  36. Tage Kaarsted, (udg.) *C. Th. Zahles dagbøger 1914-1917*. Aarhus 1974, s.136
  37. sst., s.96
  38. Niels Petersen, *Kultusministeriet. Organisation og arkiv*. København 1984, s.168ff
  39. Lindhardt, 1953, s.300
  40. C. Wegener, *Folkekirken og den Arboe-Rasmussenske Sag til Overvejelse*. København 1911, s.11-15
  41. C. Wegener, »I Folkekirkens Tjeneste. En Selvbiografi«. *Dansk Kirkeliv* 1929, s.119
  42. *Højesteretsdommen i Arboe Rasmussen-Sagen med Bilag*, 1916, s.77
  43. Kaarsted, 1974, s.101
  44. Kirkeministeriet 2. kontor 1952, journalsag nr. H 1457, kladde til brev til biskop Ostenfeld
  45. Lindhardt, 1953, s.303; Wegener, 1929, s.120
  46. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Tillæg A II*, s.4745-4746
  47. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Folketinget III*, s.5042-5055
  48. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Tillæg B*, s.2995-2998
  49. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Folketinget III*, s.5077
  50. sst., s.5086f
  51. sst., s.5105
  52. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Landstinget*, s.1677
  53. sst., s.1683f
  54. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Tillæg B*, s.3001-3006
  55. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Landstinget*, s.1743
  56. *Politiken*, 24/6-1916, s. 6
  57. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Folketinget III*, s.5107-5119

58. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Landstinget*, s.1759-1761
59. Lindhardt, 1953, s.305
60. Wegener, 1929, s.120; Kirkeministeriets 2. kontor 1952, journalsag nr. H 1457: Wegener til Kirkeministeriet bl.a. 8/8-1916 og 7/9-1916
61. *Kirken og Hjemmet*, 1916, s.229-231: staten tiltager sig konstitutionsmyndigheden, som den selv har overladt biskopperne; *Tiden. Ugeblad for Politik og folkelig Oplysning*, 1916, s.248: kalder konstitutionen »Vaalseprovisoriet« og går skarpt i rette med kirkeministerens argument om at hjælpe biskopperne med kollatslovsforslaget
62. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Landstinget*, s.1788 (forespørgslens ordlyd); s.1801-1832 (kirkeministerens svar m.m.)
63. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Folketinget I*, s.335; 533; 795
64. Tage Kaarsted, (udg) *Ministermødeprotokol 1916-1918. Kirkeminister Th. Povlsens referater*, Århus 1973, s.5
65. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Folketinget II*, s.1791-1806; se også Lindhardt, 1953, s.317 (note 290)
66. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Tillæg A II*, s.4669-4670
67. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Folketinget II*, s.2456-2458
68. Lindhardt, 1953, s.317 (note 292)
69. sst., s.317
70. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Folketinget II*, s.2498-2501
71. sst., s.2456-2458
72. *Rigsdagstidende*. 1915-16. *Landstinget*, s.1735
73. Venstre fik lovforslaget forelagt til udtalelse, inden det blev fremsat i Rigsdagen; Kaarsted, 1973, s.73
74. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Folketinget II*, s.2508-2509
75. sst., s.2587
76. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Landstinget*, s.906
77. sst., s.805
78. Lindhardt, 1953, s.318 (note 295)
79. sst., s.318
80. N.A.Jensen i *Dansk Kirkeliv*, 1943, s.97, skriver direkte, at Vålse-loven havde skabt »den gennemført rummelige folke-kirke«
81. Wegener, 1929, s.122-123: afsluttede sin bispegering i 1923
82. *Den indre Missions Tidende*, 1917, s.119-120
83. *Højskolebladet. Tidende for Folkeoplysning*, 1917, s.363-366
84. Nordby var udenfor parti, men udpræget højreorienteret. i: *Dansk biografisk leksikon*, s.V.: J. P. Nordby, 1982, bd. 10, s.547
85. *Rigsdagstidende*. 1916-17. *Landstinget*, s.903-906
86. Paul Nedergaard, *Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1849-1949*, bind 4. Lolland-Falster Stift. København 1956, s.225-229 (der er naturligvis ikke fuld enighed om det)
87. Lindhardt, 1953, s.322 (note 314)
88. sst., s.321
89. Dette støttes i nogen grad af V. Holbøll i *Dansk Kirkeliv*, 1945, s.81 og i *Kirkeligt Landsforbund*, 1920, s.78
90. Lindhardt, 1953, s.322-323
91. P.G.Lindhardt, *Den danske Kirkes Historie*, bd. 8. *Tiden 1901-1965*. København 1966, s.124
92. Koch, 1967, s.216

93. Morten Pontoppidan, *Minder og Oplevelser*. København 1922, s.207

94. sst., s.209

## Summary

The priest N.P.Arboe Rasmussen (AR)(1866-1944) wrote in 1902 an article which was critical of the virgin birth. He had got his inspiration from the liberal theologian Harnack. 1910 AR delivered a lecture which started the debate concerning his continuance as a priest in the Danish national church.

In 1913 AR applied for an office as a priest in Vålse in Lolland. The parishioners chose him, but the bishop, Wegener, refused to accept him. However, the social-liberal government wanted AR appointed, because this would state their tolerant church policy. As a countermove the bishops started legal proceedings against AR – as a criminal case.

The Supreme Court acquitted, in 1916, AR but did not evaluate his suitability as a priest in the Danish national church. The political and religious left wing -and the government – understood this as an acceptance of AR in the church, while the right wing meant that nothing had been decided.

The government tried in 1916 on the basis of the judgment to carry through a law which allowed priests in general to be directly subordinated the Minister of Ecclesiastical Affairs if the bishop refused to accept them. But the law did not pass. 1917 the Parliament adopted a special law which allowed AR to be priest without the acceptance of bishop Wegener. AR would come under the normal law as a priest when the 66 years old bishop Wegener retired in the near future. That is, if AR stayed in office for a longer time than Wegener then the tolerant church policy would be a formal reality!

However, AR left Vålse in 1920, a disappointed man; Wegener was still in office. Therefore, the formal acknowledgement of the tolerant church policy had disappeared, and the government had lost in the political fight for a tolerant church. The political right wing had regained what had seemed to be lost with the special law in 1917.

If the non-socialist parties had been in government in 1916 then AR had been removed already in 1916. This case was in other words rather political than religious. P.G.Lindhardt did in 1953 conclude that the possibility of a realization of the tolerant church already disappeared with the special law in 1917. Other historians which have worked with the case of Arboe Rasmussen have seen the case in a long perspective and therefore more or less ignored the conflict in the years 1916-20.